

СПЕЦИФИКА И ОСОБЕНОСТИ НА КОЛОНИАЛНАТА ГЕОПОЛИТИКА И ГЕОСТРАТЕГИЯ НА ПОРТУГАЛИЯ

(Списание Геополитика, бр. 5, 2007)

През 1999 г. намиращото се в делтата на река Сидзян, пристанище Макау, под името Аомън, след повече от четири столетия и половина отново станало притежание на Китай. То било последното португалско колониално владение, част от една забележителна морско-търговска и колониална империя. Колониалната история на Португалия, разположена от най-ранни времена в края на познатия от европейците свят, “там където свършвал континента и започвал океана”, била история за многобройни заговори, локални войни и преврати между князе, барони, принцове, епископи и кардинали, които се борили за власт, пари, земи и наследство. Завземането на нови територии обаче било подчинено на добре планирана тактика, осъществявана с много власт и организация, която превърнала малкото кралство от югозападната част на Пиринейския полуостров в обширна империя. По този начин, според Карастоянов (1997), Португалия извела средновековна Европа от тесните ѝ рамки, разчупвайки континенталноориентирания ѝ характер.

Целта на настоящата статия е да се направи анализ на колониалната геополитика и геостратегия на Португалия. Свързани с главната цел, задачите пред настоящото изследване са няколко – да се разгледа геополитическото положение на Европа в навечерието на Великите географски открития, да се разкрият особеностите на геопространството на Португалия и португалското общество през XV в., да се обособят отделните части на империята и да се изяснят причините и последствията от разпадането ѝ. Темата продължава да бъде актуална, тъй като европейските желания за колониални притежания са в основата на съвременните глобализационни процеси, като португалските стремежи за морско-търговски монопол представляват първия в световната история опит за глобализация на планетарното пространство.

Географски детерминираната логика винаги търси адекватна хронологична рамка, чиито фокус се събира в понятието геополитика. Същността на този термин е разкрита в трудовете на Карастоянов (1992, 1997) и Русев (1998, 2003). Геополитиката може да бъде определена като наука за пространствените изисквания на държавите и представлява приложение на природните, демографските, социалните и икономическите ѝ особености в политиката. В широк смисъл геополитиката се явява научна дисциплина за влиянието на пространствените, природните и обществените фактори върху културно-политическите процеси в световен мащаб, в тесен смисъл се разглежда като наука за географското поведение на държавите, а в най тесен – като метод от политическата география. Геополитиката разглежда територията от гледна точка на държавата, определя се като обективно пространствено обяснение на историята и е логично свързана с политическата география, която изследва взаимодействието между политическите процеси и пространството и се стреми да интерпретира политическата карта в различните исторически етапи. Наричана “капризното, но умно дете в географското семейство”, тя е свързана с историческата география, тъй като днешната политическа география е утрешната историческа география. В основата на историческата география е историко-пространствената интерпретация на събитията и процесите в развитието на обществото и представлява пресечна точка между пространствената и хронологичната научна парадигма. За разлика от геополитиката, геостратегията се отличава с ясно изразен субективен

характер и обяснява съответната геополитическа ситуация и стратегическата философия на държавите от гледна точка на географските фактори и географското положение. Историческата и политическата география, геополитиката и геостратегиата са взаимосвързани и допълващи се науки.

Геополитическо положение на Европа в края на Средновековието

Както отбелязват Карастоянов, Русев (1998), географското положение е основна категория в географската наука, като неговото могъщо влияние определя различните насоки в политико-стопанското развитие на държавите. Особено висока стойност притежава геополитическото положение. То се характеризира с ясно изразена динамичност, явява се главен геополитически фактор, предопределящ историко-пространствената съдба на дадена територия и представлява комплексна оценка на природоресурсния, социално-икономическия и културно-политическия потенциал на съответното геопространство.

Според Пантев (2002), в края на Средновековието и в навечерието на Великите географски открития (края на XV в.) Европа представлявала малък и гъстонаселен континент, твърде различен в отделните си части. Тогава, почти по едно и също време, се разпаднала Византия, приключила Стогодишната война между Англия и Франция, а от Иберийския полуостров били изгонени арабските нашественици. На изток тъкмо започвало териториалното разширение на Московското княжество, южно от което лежали степи, където се разпростряли номадските орди на татарите, които чак до XVII в. постоянно нападали източните райони на Европа. Многобройните германските племена от централните части на континента колонизирали областите, известни по-късно като Прусия, Мекленбург, Померания и Силезия, а междуречието Елба и Одер превърнали в плодородни полета. В края на Средновековието били прокарани трайните граници между германския и славянския свят. На север оставали рядко населените Дания и Швеция, която по онова време покривала и територията на съвременна Финландия. По бреговете на Северно море се намирали Нидерландиите. Силата на тяхната икономика била в мореплаването и търговията. На запад се намирало Френското кралство, което разполагало с едни от най-плодородните земи в Европа. Британският архипелаг бил отделен от континента чрез тесния проток Ла Манш, а Англия окончателно се превърнала в особена държавна единица с ясно изразеното преимущество на географското си положение, което било гаранция за нейното бъдеще като морска и търговска сила. В центъра на Европа се издигала планинската верига на Алпите, като в западната им част си давали среща френският, италианският и немският език, където се появила Швейцария. В Източните Алпи се обособила Австрия – източната граница на германоезична Европа. Тя бързо се превърнала във важна преграда в съпротивата срещу проникващите на запад османски турци. Обширната унгарска пуста обединявала маджарите, които пристигнали по тези земи в началото на X в. В района на средиземноморието се осъществявали богати търговски контакти с мюсюлманския свят, в основата на които били подправки като черен пипер, джинджифил и канела, целебни продукти като камфор или кардамом, парфюми, захар, скъпоценни камъни, бои (индиго, шафран) и ценни кожи. Тези стоки прониквали в Европа през Червено море, Персийския залив или през Централна Азия и басейна на Черно море, като в център на средиземноморската търговия израстнали италианските градове Венеция и Генуа.

През 1453 г. се случило събитие, което развълнувало цяла Европа – турците завзели православната столица Константинопол и се отправили на запад, където окончателно били спрени пред вратите на Австрия чак през 1683 г. Геополитическата обстановка рязко се променила – прекъснати били търговските отношения с Изтока, от което пострадала цялата европейска икономика. Предстояло обаче откриването на Новия свят и на морски път до Индия. Всички тези събития довели до промяна в съотношението на силите в Европа. Обособили се отделни райони, които имали различни географски характеристики, което предопределило и различната им геополитическа съдба.

Източната и централната част на континента станали място за развитие на телурократичните сили, които разширявали територията си чрез превземане на съседни земи и по този начин увеличавали демографските и природните си възможности за развитие на едно по-богато и разнообразно стопанство. По различно време тези народи създали силни сухоземни империи – Руската, Османската, Австро-Унгарската. По атлантическия бряг израснали няколко таласократии, за които морето бил най-важния източник за нарастване на политическия и икономическия просперитет. Първи сред тях били Испания и Португалия, последвани от Великобритания, Нидерландия и Франция (която единствена била както морска, така и сухоземна сила). Иберийският полуостров бил другия район в Европа, където християнството и исляма влизали в пряк военен сблъсък. Приблизително по същото време, в което османците се настанили в Източна Европа, арабите били изгонени от полуострова. Към началото на XVI в. средиземноморието вече представлявало затворен басейн и арена на много морски битки, а търговията се ориентирала към атлантическите пристанища и главно Лисабон, Антверпен, Амстердам и Брюж. Страните с излаз на океана създали колонии из неевропейското пространство и се превърнали в икономически и политически сили. Германският свят бил разпокъсан в отделни княжества, марки и херцогства и допълнително отслабен заради честите религиозни конфликти, които се водили в центъра на Европа. Италия също представлявала само географско понятие почти до края на XIX в. В района на Балтийското крайбрежие се водели множество северни войни, които в крайна сметка не дали геополитическо предимство на нито една скандинавска сила.

Пантев (2002) отбелязва, че към края на XV и началото на XVI в. било сложено началото на един всеобхватен процес на промени в европейския духовен и материален свят, който обхващал много области – религия, икономика, политика, наука. Западноевропейската цивилизация постепенно пристъпвала към цялостна преоценка на Средновековието – настъпвало време, в което щял да се появи един нов и непознат дотогава свят, който бил разкрит чрез Великите географски открития. Причините за тези колосални морски пътешествия в неизвестното, които след време прерастнали в колониална експанзия, били социално-икономически, културно-политически и научно-изследователски. Опитите за блокиране на турското влияние в Леванта (Източното средиземноморие) в геополитически план довел до обособяването на европейски таласократии. Както правилно отбелязва Иванов (2003), в Португалия, Испания, Нидерландия, Великобритания и Франция започвал истински прилив на колониална треска. Геополитическото положение имало решаващо значение в последвалите отвъдморски начинания. Излазът на океана се оказал предимство и евро-атлантическите страни като цяло го използвали. Създавайки колонии в различни части на света, с течение на времето те прерастнали в морско-търговски империи, които превърнали Западна Европа във водеща търговска и икономическа сила в света. Особена роля в тези събития изиграла Португалия.

Португалия през “Златния век” – геопространство и общество

Лузитания, най-западната римска провинция, наречена по името на господстващото племе – лузи (лузитани), притежавала широк океански излаз. На нейно място, както отбелязва и Николов (2002), към края на XI в. се появило Португаленското графство – самостоятелна държавна единица, обвързана с християнството в неговия католически модел, вследствие сполучливите опити за изгонване на арабските племена. В навечерието на Великите географски открития то се превърнало в кралство и имало очертания подобни на днешните. Изолирано от останалата част на Европа, кралството разполагало с ограничени природни и демографски ресурси, но с достатъчно голям излаз на Атлантическия океан и удобна брегова линия за изграждане на многобройни пристанища. Столицата Лисабон, разположена в устието на пълноводната река Тежу, било най-голямото португалско пристанище и център на политическия, обществен и културния живот в страната. Според Сарайва (2002), през цялото Средновековие Португалия водела битки с арабите (разгромени окончателно от Алфонсу I Енрикиш при Орики през 1139 г.) или с Испания (победата в Алжубарота от 1385 г. задълго отказала испанците от опитите им за овладяване на целия полуостров). Многобройните войни с различни съперници, неспокойната вътрешнополитическа обстановка, постоянната липса на пари в държавната хазна и честите засушавания в една страна, силно зависима от земеделското производство и в която селяните били най-многобройната социална прослойка, принудили Португалия да търси изход в осъществяването на активна отвъдморска търговия.

При това, към края на XV в., както смята и Бешков (1966), всички слоеве в португалското общество били заинтересовани от подобна експанзия и от плодовете, които тя обещавала. Повечето португалци били бедни, а сега съдбата им предоставяла чудесна възможност за емиграция и начало на един нов и щастлив живот. За духовенството и аристокрацията откриването на нови земи бил най-добрият начин да се служи на Бог и краля. Пред търговското съсловие, което било малобройно и слабо, се разкривала перспективата за големи печалби, а за краля – морското могъщество било въпрос за престиж и нов източник на доходи. Най-важното събитие било обособяването на групата на благородниците (хидалгуш). Тъкмо те години наред осъществявали поредица от географски открития, които превърнали малкото полупланинско кралство в колониална империя, простираща се от Бразилия до Далечния Изток.

Атлантическата развръзка

Всъщност, още в началото на XV в. се появили индикации, че Португалия имала необходимата енергия за осъществяване на морско господство. Голяма роля изиграл принц Енрике Мореплавателя (1394-1460). Макар и да не участвал в нито една експедиция, дом Енрике променил характера на португалските открития от XV в. и от морска война с арабите ги превърнал в научноизследователско проучване. Бешков (1966) разкрива, че през 1418 г. в град Съгриш, провинция Алгарв (Югозападна Португалия), той основал първото в света мореплавателско училище и морска обсерватория, в която се изработвали прочутите карти португали и лоции “ритейру”. Скоро те заменили използваните дотогава твърде неточни “манастирски” карти. Португалските капитани преоткрили богатите арабски традиции в картографията и имали отлични

качества и голям практически опит. За сметка на трудноподвижните и задвижвани от гребци военни галери, те използвали каравелата – 250-тонен и с 22-метров кил тримачтов кораб с платна и модерни за времето си оръдия, пригоден за по-дълъг път и по-тежки атмосферни условия.

През 1415 г. португалците завладели стратегически разположената на изхода на Средиземно море мавърска крепост Сеута. Това била първата важна стъпка по пътя към създаването на отвъдморска империя. Сарайва (2002), счита, че завземането на Сеута било стихийно и по-скоро плод на случайност, отколкото на някаква дългообмисляна стратегия, тъй като по онова време все още не съществувал план за морска инвазия. През 1473 г. били завладяни и намиращите се в близост Танжер, Алкасер Сегер и Арсила. По този начин се оформила база, която да служи като отправна точка към атлантическото крайбрежие на Африка и островите наоколо.

Според същия автор, идеята за създаване на колониална империя вероятно се родила след поредица важни открития. В периода 1432-1460 г. били открити и започнало усвояването на Азорския архипелаг, Мадейра, Кабу Верди (Зелени нос) и Сау Туме и Принсипе – те лесно се превърнали в португалско владение. За правата над Канарските острови обаче португалците срещнали упоритата съпротива на Кастилия. С цел да се избегне пореден конфликт между двете иберийски държави, бил подписан договор в Алкасуваш (1478 г.). Според договора архипелагът станал испанска собственост, но всички новооткрити територии на юг щели да бъдат португалско притежание. Прословутите думи на крал Жуау II *“На юг, вървете все на юг...”*, очевидно демонстрирали ясното желание за заобикаляне на континента и откриването на морски път до Индия.

До края на XV в. било изследвано цялото африканско крайбрежие чак до Сомалия, като на места били построени каменни крепости, над които се веел червено-зеленият флаг – свидетелство, че тези земи вече принадлежали на португалския крал. Тъкмо тогава, през 1488 г., Бартулумей Диаш за пръв път видял Носа на бурите и го прекръстил Добра Надежда, явно предчувствайки появата на индийския бряг.

През 1492 г. Колумб се върнал обратно в Севиля с новината, че е открил Индия, което силно разтревожило португалските капитани. Те се отнесли колкото иронично, толкова и сериозно към откритието на генуезкия мореплавател. Ето защо през 1497 г. била организирана експедиция с цел откриването на истинския морски път до Индия. Година по-късно каравелите на Вашку да Гама достигнали Калкута, с което мечтаната цел била изпълнена.

Между тези две събития с голяма важност – откриването на Новия свят и на морски път до Индия, споровете между Испания и Португалия не спирани. Със задачата да бъде преодолян конфликта помежду им бил натоварен Папа Александър VI (Борджа). Както обобщават Магидович (1982-1983), през 1493 г. той издал булата *Inter Caetera*, скоро след това подписал и Турдесийкия договор, който детерминирал географските координати, в които да се ограничат португалските морско-търговски и колониални интереси. Договорът станал факт сутринта на 7 юни 1494 г., когато по “папския” меридиан (40° з.д.) била прокарана испано-португалска демаркационна линия, според която португалците имали пълни права на законни откриватели на всички земи, намиращи се източно от нея. Това им дало възможност за пълен монопол по бреговете на Индийския океан. Започвал нов етап от историята на Португалия и целия свят.

Търговското господство и морската геостратегия в Далечния Изток

След като достигнали Индия в края на XV в. португалците създали истинска морска геостратегия, чрез която да контролират всички най-важни входове, през които могло да се навлезе в Индийския океан и съответно да се застраши морско-търговския им монопол. Тези военноморски укрепления (фортове) позволили защитата на търговските им интереси в Далечния Изток, където империята имала точков характер. Нямаło друг избор при положение, че тези земи били значително отдалечени от метрополията. Окупирали нос Добра Надежда португалският флот се настанил в района на Малайския проток, за да контролира навлизането в океана от изток, в Ормуз, затварящ устието на Персийския залив и Аден, който пазел входа откъм Червено море. Контролът върху тези обекти превърнал океана в “португалско море” и довел до осъществяването на търговски връзки с Ява, Цейлон, Тайван и Япония. Създадени били фактории (търговски пунктове), най-важни от които били тези в Гоа (столицата на империята в Ориента), която останала португалско притежание до 1961 г., Диу и Дамау в Индия, китайското пристанище Макау и Източен Тимор. Скоро след откривателствата в Атлантическия океан и овладяването на най-важните точки по бреговете на Индийския океан, португалците имали нови поводи за национална гордост – техните кораби вече бродели сред вълните на Тихия океан. Достигнати били “Островите на подправките” – главната причина за инвазията в Ориента.

Арабската търговия пострадала най-силно от португалската експанзия, която била затвърдена след успешните португалско-арабски битки, най-важната от които се състояла при Диу през 1538 г. Въпреки многобройните опити обаче, аденската крепост останала незавладяна. През 1557 г. на Португалия бил даден малък остров, свързан с Китай чрез тесен провлак. От маловажно рибарско селище Макау се превърнал в космополитен град и оживен търговски център, който до 1675 г. бил единственото място, през което се осъществявала търговия между Китай и Европа. Главен център на търговията с Японските острови било малкото пристанище Нагазаки, разположено на остров Кюшу. На границата между Индийския и Тихия океан, Молукските острови притежавали непознати по европейските пазари стоки – подправки (черен пипер, индийско орехче, канела, карамфил, джинджифил, кимион) и екзотични продукти като индиго, цветна смола, арабска гума, червен восък, опиум, камфор, шафран и др. Молукският архипелаг станал португалска собственост, след като с Испания, която била тяхна притежателка дотогава, бил сключен договор в Сарагоса – срещу парично обезщетение Португалия прибавила към отвъдморската си империя в Изтока, най-скъпата си придобивка.

Португалските амбиции били още по-големи – завладяването на ислямските центрове Мека, Медина, Суец, Александрия, Синай, а също и Йерусалим, като в геостратегическа цел се превърнало пресичането достъпа на турския султан до Индийския океан. За осъществяването на тези фантастични цели обаче малката иберийска държава нямала сили и средства.

Terra de Vera Santa Cruz

Две години след като Вашку да Гама достигнал Индия, друг португалски мореплавател – Педру Алвариш Кабрал, се отправил по същия път – към южния край на Африка, като според разпространената

версия еква̀ториална буря пратила далеч на запад корабите му, чак до бреговете на Южна Америка. Подобна хипотеза, представяща откритието на Бразилия като случайно събитие, плод на природна стихия, изглежда някак наивна. Обяснението е далеч по-практично. Турдесийският договор бил един истински испански компромис, тъй като демаркационната линия била преместена доста на запад, спрямо първоначалния вариант по папската була, при който разделителният меридиан минавал през един от островите Зелени нос. Това желание на португалските представители в Турдесия не бил никакъв каприз, те явно знаели за наличието на суша по тези места. Вероятно и други техни кораби са се отклонявали към бразилския бряг, но откритието е било пазено в тайна, за да се избегне пореден конфликт с Испания.

Когато на 22 април 1500 г. Кабрал слязъл на брега при Порту Сагуру, той и хората му сметнали новооткритите земи за обширен остров, който нарекли “Terra de Vera Santa Cruz” (“Земята на истинския свети кръст”). Година по-късно били опознати над 3600 км от крайбрежието. Основно богатство представлявало червеното сандалово дърво бразил, на което по-късно кръстили страната. Официалната ѝ колонизация започнала през 1530 г., едновременно със създаването на първите захарни плантации. Към средата на XVI в. по брега вече имало близо двадесет португалски града, които извършвали търговия с дървен материал, каучук, захар, памук и тютюн. Ролята на Бразилия в рамките на колониалната империя нарастнала тъкмо когато Португалия започнала да губи търговския си монопол в Ориента и тя престанала да бъде само междинен пункт по пътя на армадите от Лисабон към Гоа. Култивирането на тръстикова захар, какао и кафе, благодарение на влажния и горещ климат, довело до развитие на плантационно стопанство с използване на робски труд, а то принудило колонистите да останат по тези земи и те скоро ги възприели като своя втора родина. Към началото на следващия век били открити златни залежи, което довело до значително разширяване на територията към вътрешността. Така Бразилия се превърнала в най-голямата и най-важната португалска колония.

Колониалната геополитика в Африка

Португалия била първата европейска сила, която проявила интерес към икономическите перспективи, които предлагала Африка, португалците били и последните колонизатори, които напуснали континента. Първоначално това била само отправна точка към богатствата на Изтока, по късно – място за изпращане на роби към Бразилия и чак накрая били използвани природните ѝ ресурси. До края на XV в. на места по крайбрежието се появили отделни португалски крепости – Аргуин, Каше, Елмина, Акра, Луанда, Бенгуела (откъм атлантическия бряг) и Софала, Момбаса, Мелинде, Делагуа Бей (по югоизточното крайбрежие), започнало и усвояването на някои острови – Зелени нос (1456 г.), Сау Туме и Принсипе (1483 г.) и др. Скоро се оформила атлантическата зона на империята, която била с триъгълна форма (Португалия-Гвинейски залив-Бразилия) и имала търговски характер. Акостирали в района на Гвинейското крайбрежие португалските кораби се пълнели с роби и се отправяли към Бразилия, откъдето се завръщали обратно, натоварени с тропични стоки. На юг португалците неуспешно се опитали да свържат атлантическото крайбрежие с това на Индийския океан и да го превърнат в своя територия с цел елиминирането на британското съсредоточие в района на Добра Надежда и съответно по-лесния достъп до търговската

система в Изтока. Въпреки неуспеха се оформила източната част от империята, съставена от отделни военноморски постове и търговски представителства по бреговете на Индийския океан.

Към началото на XIX в. Бразилия станала независима държава, а империята в Изтока била само добър спомен. Все повече европейски сили отправяли поглед към Африка, което накарало португалците да действат бързо. Африка се превърнала в отлична възможност за възвръщане на някогашната национална слава в опит за създаване на голяма колониална империя на континента. Но вече било късно. В отделни колонии се превърнали единствено Ангола, Мозамбик, Гвинея-Бисау (Португалска Гвинея), островите Зелени нос и Сау Туме и Принсипе. През 1884 г. била свикана Берлинска конференция, която да определи колониалната подялба на Африка. Както правилно отбелязва Ваис (2004), португалските амбиции не били зачетени и страната получила малка част от това, което желала – не повече от 2 млн кв.км. Нужният авторитет като че ли вече липсвал. Към края на XIX в. от империята не останало почти нищо и Португалия се превърнала във второстепенна сила в Европа, с която никой не се съобразявал. Но тъкмо тази нейна политическа, икономическа и военно-стратегическа слабост, според Ралф (2008), ѝ позволила да запази колониите си чак до 1974 г., когато колониално-търговската система окончателно рухнала.

Разпадането на империята – причини и последствия

Добрите времена не могли да траят вечно, както показва историята – така било винаги, когато една система е поставена под напрежение. Към края на властването на крал Мануел I Великия (1495-1521) все пак Португалското кралство било на върха на могъществото си – неговите владения се простирали от Бразилия до Японския архипелаг и от Лисабон до Добра Надежда, а португалските крепости се извисявали по цялото африканско крайбрежие от Мароко до Сомалия, по островите и бреговете на Индийския океан – от Червено море до Молукските острови. Лисабон се превърнал в най-големия световен пазар на африкански роби, подправки и тропични стоки, с многобройно население и космополитно общество.

Положението на колониална държава обаче изисквало от Португалия огромно напрежение. В експедициите на изток загивали много войници и моряци, както в сраженията, така и от многобройните болести и много скоро португалските командири трудно успявали да комплектуват ескадрите си. Същевременно притокът на скъпоценни метали довел до истинска революция на цените, които се покачили няколко пъти, а търговското съсловие си оставало все така слабо и не играело голяма роля в обществения живот на страната. Голям удар за икономиката било и изгонването на еврейските и арабските поданици, които били много добри занаятчии и търговци. Богатствата от Изтока поддържали само блясъка на кралския двор и огромната аристокрация, а политиката на меркантилизъм подценила местното производство, вследствие на което настъпил сериозен застой в икономиката. Войните с Испания не спирани, пък и скоро в океана се появили нови и по-силни флотилии – холандски, британски и френски, които разстроили отвъдморската португалска търговия. Колониалната мощ на Португалия очевидно била нетрайна – на Лисабон било съдено да бъде световна морска столица за по-малко от век.

Причините, довели до разпадането на Португалската колониална империя могат да се класифицират като икономически (невъзможността придобитото да се превърне в ресурс за развитие на икономиката, обезценяването на стоките, внасяни от Ориента и революционното покачване на цените, огромните

разходи, отделяни за военна промишленост), демографски и социални (слабото търговско съсловие и липсата на буржоазна класа, незначителният човешки ресурс, изгонването на евреите и арабите) и политически (влошаването на отношенията и постоянното съперничество с Испания, воденето на политика, чиято цел била не завоюването на новооткрити земи, а заграбване на богатствата и ресурсите им). В морската надпревара освен това имало и други силни съперници, като сред тях наследник на португалската империя била Нидерландия, която на свой ред създавала далеч по-успешна колониално-търговска система.

Фернандес-Арместо (1995) прави сполучливия извод, че малцина португалци всъщност мечтаели за велика колониална империя, каквато управниците смело се опитвали да (пре)създадат, надценявайки възможностите при създалата се ситуация. Към 1580 г. Португалия била завладяна от Испания и станала част от териториите ѝ до 1640 г. А когато Жуау IV Браганса се възкачил на престола периодът на португалското морско-търговско превъзходство отминал и страната никога повече не успяла да възвърне старата си слава на голяма колониална сила.

Според същия автор, явните признаци на упадък започнали да се проявяват най-напред в източната част на империята към края на XVI и началото на XVII в., когато все повече се налагала представата за рехавата същност на португалското колониално начинание. Оказало се, че по бреговете на Индийския океан Португалия построила система, опирайки се на невъзможна морска тактика, тъй като опорните точки в нея били доста отдалечени една от друга. Отвъдморската империя нямала сърцевина, а отделните ѝ колонии и фортове били разделяни от огромни морски пространства. В очите на изпълнените с надежда хора в родината, империята изглеждала цялостна и величествена, но външния ѝ блясък прикривал застоя и упадъка на самата Португалия.

Португалската империя изглеждала измамно силна и стабилна. При това, където и да се настанявали, португалците били прекалено силно изложени на контраатаки, за да успеят да се справят с военна сила. Романтичният ореол на някои автори на приключенски романи и порицанията на моралистите успели да създадат пресилена представа за ролята на насието в една по-скоро мирна инициатива.

След проблемите си от XVII в. Португалия получила нов прилив на енергия – фортовете в Индийския океан били почти напълно унищожени, но през следващия век на сцената се появила пренебрегваната дотогава Бразилия, а след нейната загуба били преоткрити и африканските колонии.

Раздялата с Бразилия през 1822 г., вследствие неспокойната вътрешнополитическа обстановка в Португалия, било считано за фатална грешка в колониалната ѝ геостратегия. Положението обаче го изисквало и Бразилия не пропуснала да се възползва. Още тогава тя била най-голямата латиноамериканска страна, която покривала 2/3 от площта на Южна Америка, а сухоземните ѝ граници били очертани там, където някога се сблъсквали португалските и испанските геополитически интереси. Империята в Африка, която включвала крайбрежни територии и вулканични острови, се разпаднала през април 1974 г., когато вътрешнореволюционните действия довели до очакваното рухване на отвъдморската система. Сред морско-търговските фактории в Южна и Югоизточна Азия най-важни били Гоа, Диу и Дамау по бреговете на Арабско море в Индия, стратегически разположените Ормуз, Маскат и Малака, богатите на екзотични стоки Молукски острови, Цейлон и Източен Тимор. С превръщането на Макау в Аомън, Португалия окончателно се разделила с колониалния си период и с възможностите, които той предлагал, а с това и с цяла епоха от своята история.

Империята, която Португалия създаде, не ѝ помогнала да се превърне в икономически феномен в Европа и света. Днес тя притежава сравнително малък териториален, демографски и стопански потенциал и периферно географско положение в рамките на европейския континент. През 1986 г. страната става част от ЕО (ЕС), което определя намаляване значението на външноикономическите и политическите ѝ връзки с бившите колонии. В културно-политическо отношение бразилското население наследило езика и религията на португалците, което я превърнало в най-голямата португалоезична и католическа страна в света. Португалският бил признат за официален също в африканските колонии и Източен Тимор, единственото място на изток, където мисионерската дейност имала успех.

Колониалният период на Португалия (1415-1999) не довел до икономически просперитет, но завинаги останал авторитета ѝ на първата голяма европейска морска сила, която успяла да промени хода на световната история. Отдалечени от континенталната територия, Азорските острови и Мадейра, като част от съвременното португалско геопространство, както и многобройните крепости в различни части от света, продължават да напомнят за съществуването на някогашната колониална империя.